

Katus László

Az 1848-49-es magyar hadsereg hadianyaggal és felszereléssel való ellátása (részlet)

Előhang

2015. január 26-án, 87 éves korában elment közülünk Katus László történész, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének főmunkatársa és a Pécsi Tudományegyetem címzetes egyetemi tanára. A *Per Aspera ad Astra* szerkesztőségének, valamint a jelen szám szerzőinek és közreműködőinek döntő többsége azon szerencsések közé tartozik, akik Laci bácsi tanítványának, munkatársának tekinthették magukat az elmúlt évtizedekben, melyek őt Pécshez kötötték. Katus László azon ritka történészek közé tartozott, aki képes volt az európai és magyar történelem bármely korszakához és témájához forrástani, módszertani és szemléleti támpontokat és tudást átadni bárkinek, aki hozzá fordult, mindezt olyan mély emberséggel, valamint a tanári hivatás és a történészszakma iránti alázattal, ami csak kevesek sajátja.

Mi sem természetesebb, hogy Katus László, a kiváló egyháztörténész emléke előtt – aki a kereszténység történetét Jézus születésétől a II. vatikáni zsinatig minden erőfeszítés nélkül adta elő egyháztörténeti előadásain úgy a pécsi egyetemen, mint a hittudományi főiskolán – a lap egyháztörténeti tematikájú számával tisztelegjünk. A sors azonban úgy hozta, hogy egyik legelső pécsi tanítványa, később legközelebbi munkatársa, hagyatékának gondozója,¹ Nagy Mariann (PTE BTK TTI Újkor Történeti Tanszék) jóvoltából – akinek személyes hangvételi emlékező gondolatai alább olvashatók – a *Per Aspera ad Astra* hasábjain maga Laci bácsi szólalhat meg, egyik első (bár történetesen nem egyháztörténeti tárgyú) írásának eddig kéziratban lappangó részletei segítségével. A szerkesztőség ezzel szeretne köszönetet mondani Katus Lászlónak mindazért, amit a Pécsi Tudományegyetemért és a pécsi történészképzésért tett. (A szerk.)

1. kép
Katus László fényképe egyetemi leckekönyvében (1945)

*

¹ A képillusztrációk Katus László hagyatékából származnak.

Az 1980-as években, az akkori Janus Pannonius Tudományegyetem Tanárképző Karán a történelem szak oázist jelentett az ország más egyetemén vagy főiskoláin zajló azonos szakú képzésekhez képest. Az itt tanulók számára új világ nyílt ki a középiskolai történelemórák után: a történelem marxista megközelítése, a Mód Aladár nevével fémjelzett² és nyomdokain haladó magyar történetírás hagyományai – különösen az első három évfolyamon – fel sem merültek. A középkor történelmét tanulva a legjobb történészek munkáin nőttek fel az akkori diákok: például Henri Pirenne 1983-ban megjelent műve, *A középkori gazdaság és társadalom története*; az 1984-ben napvilágot látott *A katedrálisok kora* (George Duby); Le Goff *Az értelmiség a középkorban* (1979) vagy Fernand Braudel *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus* című, 1985-ben kiadott könyvein. Nem ismertük a kor egyetemi-főiskolai tankönyveit és jegyzeteit, eszünkbe sem jutott, hogy léteznek, és középiskolai tankönyveinkhez hasonló szellemiségűek azok is. Ha nem órákon voltunk, a könyvtárakban olvastuk a vizsgákra feladott könyveket és tanulmányokat.

A középkori struktúrák és emberek világát Katus László órái hozták közel hozzánk. Katus Tanár Úr – vagy, ahogy mindenki hívta, és ahogy ő is szerette, ha hívják –, Laci

2. kép

Katus László gimnáziumi érettségi bizonyítványa (1945)

bácsi az 1960-as évek közepétől kiváló francia nyelvtudásának köszönhetően, amit bizonyítványának tanúsága szerint gimnazista éve során sajátított el a Budapest-Tisztviselőtelepi Állami Széchenyi István Gimnáziumban, több alkalommal kapott 2–3 hónapos ösztöndíjat Párizsba. Fernand Braudel, aki később atyai jó barátja lett, 1962-ben járt először a MTA Történettudományi Intézetében, s neki köszönhették a magyar történészek a párizsi ösztöndíjakat. Braudel az Annales történetírói iskola második nemzedékének, egyben a 20. század kiemelkedő történészeinek egyike volt. Pécsi diákként tehát egyrészt az Annales iskola különböző generációin nevelkedtünk, másrészt a – szintén a párizsi utak során el-sajátított – hosszú idősorokkal dolgozó gazdaságtörténeti iskolán, valamint közvetve mindazon történészeken, akik Laci bácsira is hatással voltak egyetemista éveiben: Deér József,³ Váczy Péter,⁴ Kornis Gyula,⁵ Szekfű

2 Mód Aladár (Karakó, 1908 – Budapest, 1973), jogász és filozófus, 1932-től a Magyar Kommunista Párt tagja. A *400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért* című, hét kiadást megért munkája (1943–1955) sajnos máig meghatározó befolyást gyakorolt a magyar közgondolkodásra, történelemtankönyveinkre.

3 Deér József (Budapest, 1905 – Bern, 1972), a Magyar Tudományos Akadémia tagja, egyetemi tanár, fő kutatási területe a középkori magyar és egyetemes történelem, a Kárpát-medencében megtelepült magyarság közösségi tudatának vizsgálata.

4 Váczy Péter (Ruttka, 1894 – Budapest, 1994), a Magyar Tudományos Akadémia tagja, egyetemi tanár, fő kutatási területe a középkori magyar és egyetemes történelem, a korai magyar állam történetével.

5 Kornis Gyula (Vác, 1885 – Budapest, 1958), piarista, filozófus, a Magyar Tudományos Akadémia tagja,

Gyula,⁶ Domanovszky Sándor⁷ és Hajnal István,⁸ csak a legfontosabbakat említve. Hajnal István – az Annales-hez hasonlóan a társadalmi struktúrák alakulásának fontosságára helyezte a hangsúlyt, s bár Laci bácsi elmondása szerint rossz előadó volt, gazdaság- és technikatörténeti előadásai, társadalomtörténeti szemlélete nyomott hagyott diákjain.

Laci bácsi egyetemi tanulmányainak második félévétől, Deér József tanítványaként – akinek két fontos munkáját⁹ már középiskolás korában elolvasta, mert magyarságtudománnyal akart foglalkozni – kezdte tanulmányozni a cseh és lengyel középkori okleveleket, hogy a két nép nemzeti tudatának előzményeit kutatva írja meg szakdolgozatát, melyet végül Váczy Péternél fejezett be, mivel Deér a „fordulat évében”, 1948-ban külföldre távozott.

3. kép
Katus László leckekönyvének első oldala (1945)

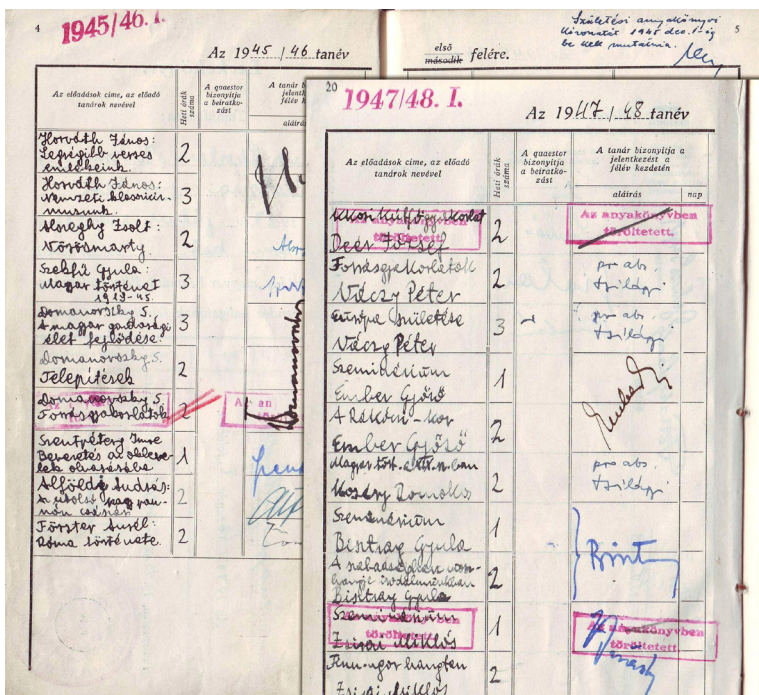
1945–46-ban elnöke, egyetemi tanár, Klebelsberg Kunó közoktatásért felelős államtitkára.

⁶ Szekfű Gyula (Székesfehérvár, 1883 – Budapest, 1955), a Magyar Tudományos Akadémia tagja, egyetemi tanár, fő kutatási területe az újkori magyar történelem. Ismert munkája a Hóman Bálinttal közösen írt: *Magyar történet I–VIII*. Budapest, 1929–1934., valamint a *Három nemzedék és ami utána következik*. Budapest, 1934.

⁷ Domanovszky Sándor (Nagyzeben, 1877 – Budapest 1955), a Magyar Tudományos Akadémia tagja, egyetemi tanár, a magyar művelődéstörténet professzora, legismertebb munkája az általa szerkesztett *Magyar művelődéstörténet*. Budapest 1939–1942.

⁸ Hajnal István (Nagykikinda, 1892 – Budapest, 1956), a Magyar Tudományos Akadémia tagja, egyetemi tanár, újkorszemlélete társadalomtörténeti és szociológiai indíttatású volt, a korban egészen új elméleti és módszertani megközelítéssel írta meg az újkori Európa történelmét.

⁹ DEÉR József: Közösségérzés és nemzettudat a XI–XIII. századi Magyarországon. In: *A gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, IV*. Budapest, 1934. 93–111.; DEÉR József: *Pogány magyarság, keresztény magyarság*. Budapest, 1938.

4. kép
Részletek Katus László egyetemi leckekönyvéből (1945–1950)

Hajnal István nagyhatású órai minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy a valószínűleg 1947-ben megjelent 1848-as centenáriumi pályázatra Laci bácsi elhatározta, hogy függetlenül szakdolgozati témájától ő is készít valamit. Már elsőéves korában megismerkedett Ember Győzővel,¹⁰ aki forrágyakorlatot tartott történészhallgatóknak. Ember tanácsára a szabadságharc hadiiparának forrásait kutatta a levéltárban. Így született meg – feldolgozatlanág hiányában – szinte teljesen levéltári forrásokra építve a szabadságharc hadiiparának, valamint az egész hadfelszerelési ipar történetét bemutató kézírata, ami azonban a pályázaton elismerést nem kapott. Mint később kiderült azért, mert egy olyan főtisztnek küldték bírálatra a dolgozatát, akit a Rajk-perben letartóztattak és valószínűleg ki is végeztek.

A Deérnél elkezdett szakdolgozatot azonban az egyetemi vezetés nem fogadta el. A „fordulat éve” után, a marxista történetírás térnyerésével a középkor „persona non grata” lett, különösképpen tagadták a marxista történészek, hogy az újkori nacionalizmus megjelenése előtt bármiféle közösségi tudattal rendelkeztek volna a társadalmak. A pályázatra beadott gazdaságtörténeti, 1848-49-cel foglalkozó írását azonban elfogadták, így ezzel a szakdolgozattal fejezte be egyetemi tanulmányait, hogy aztán kb. 20 évnyi, fordulatokban gazdag kitérő után, Pierre Chaunu és az angol-amerikai közgazdasági növekedélmélet (Simon Kuznets és W. W. Rostow) kvantitatív módszereit a magyar dualizmuskori gazdaságtörténet máig meghatározó munkájának megírásához adaptálja.

Nagy Mariann

¹⁰ Ember Győző (Stájerlakanina, 1909 – Budapest, 1993), a Magyar Tudományos Akadémia tagja, levéltáros, 1949 és 1978 között a Magyar Országos Levéltár igazgatója. Történészként elsősorban az újkori magyar közgazdasági történetével foglalkozott.

Az 1848-49-es magyar hadsereg hadianyaggal és felszereléssel való ellátása¹¹

VÁZLAT

Bevezetés:

- I. A szabadságharc politikai körülményei.
- II. A hadügyminisztérium felállítása és a magyar hadügy helyzete.
- III. A ne[m]zetőrség és a honvédség felállítása. Az újoncozási törvény.

A tűzkeresztség.

- I. A fegyveres ellenállás megszervezése:
A harcok kezdetei délen, nyugaton és keleten.
A szervezés irányítói: Mészáros, [S]zéchenyi és Batthyány – Kossuth és munkatársai.
A pénzügy.
A nemzetőrség és honvédség felfegyverzése. Fegyverek hiánya. A fegyvertárak készletei. A kaszás nemzetőrök.
Külföldi fegyvervásárlások: Marziani, Sztankó stb.
- II. A hadiipar megszervezése.
A fegyvergyártás: a pesti fegyvergyár; Magyaro. vas- és gépipara. A vidéki fegyvergyárak.
A tüzérség felszerelése, ágyúkészítés. Lukács Dénes és a pesti ágyúöntöde[.]
Vidéki ágyúöntés.
Lőporgyártás. Salétromfőzés, kénbányászat és a lőpormalmok; lőporhiány.
Lőszergyártás: gyalogsági és tüzérségi lőszer; a pesti lőszerüzem; golyóöntödék; ólombányászat.
A harcoló csapatok fegyver[-] és lőszerellátása. Lahner György és a pesti fegyvertár.
- III. Ruházat és felszerelés.
Az anyagszükséglet megrendelése. Az iparműtár kérvénye.
Textiliparunk helyzete. A gazdasági válság. Az ajánlatok hiánya, ennek okai. A posztógyárak, céhek és kereskedők részvétele a szállításban. A bőripar és bőrszállítás.
A ruházatok elkészítése, adományok, ingyenmunkák.
A pesti „Ruha Bizottmány”. Újabb honvéd-ruhák megrendelése.

¹¹ A nyilvánvaló gépelési hibákat javítottuk. A kéziratban csupán a *Bevezetés és A tűzkeresztség* I. c. fejezetek jegyzetapparátusa található meg, egyéb helyeken csak a jegyzetek helyét jelöltük. A jegyzetapparátus rövidítéseit és a jelzeteket a kéziratban található formában közöljük, azok feloldására nem vállalkozhattunk. A szöveghelyekből kihagyott részeket (...) -vel, a hiányzó szöveghelyeket (lacunae) pontokkal (.....), minden egyéb szerkesztői kiegészítést []-ek között jelöltünk. (– a szerk.)

A téli ruházat elkészítése; bakancsok és csizmák.

A kisipar bevonása a szállításokba. A hadi testek felruházása. [R]uhahiány a főszeregnél.

Válság és újjászervezés.

- I. Kossuth és a H. B.¹² erőfeszítései a katonák felszerelése és ellátása érdekében. Windischgrätz benyomulása. Visszavonulás. A hadiipari telepek és a főváros elvesztése.
- II. Az új főváros: Debrecen. A pesti gyárak áttelepítése. A nagyváradi hadiipari központ berendezése.

A tavaszi hadjárat.

A hadjárat anyagi feltételeinek megteremtése.

[F]egyver[-], lőszer[-] és ágyúgyártás. A váradi ruhabizottmány.

A diadalmas hadsereg ellátása. Kossuth és Lahner.

A szabadságharc bukása.

Az anyagkészletek kimerülése. Visszaköltözés Pestre.

A menekülés.

Befejezés és mérleg.

A felszerelés és ellátás szerepe a magyar hadsereg sikereiben és kudarcaiban.

A szervezés vezetői, sikerei és hiányai.

A forradalom hadiiparának mérlege a magyar ipari kapitalizmus fejlődése szempontjából.

*

[A pályamű előszava]

A pályázat kiírása „Az 1848-as magyar hadsereg hadianyaggal és felszereléssel való ellátása” címen szólt. A tanulmány kereteinek kijelölésénél több lehetőség kínálkozott. A hadianyag-ellátáson kívül a ruházatot és egyéb felszerelést feltétlenül bele kellett venni, az élelmezés viszont – úgy gondolom – egy kissé távolabbi és igen nagy terjedelmű forrásanyagot felölelő területre vezetne, így annak feldolgozására nem vállalkozhattam. A munka haladtával egyre újabb levéltári anyagot kellett bevonnom, ez erősen hátráltatta a dolgozat elkészültét. Az anyag feldolgozásában csak 1848 végéig juthattam el, s így – sajnos – a legizgalmasabb fejezetet, a tavaszi hadjárat előkészítését már nem tudom bemutatni. De a nemzetőrség felszerelésének és a szervezés első szakaszának a tanulmányozása is fontos és érdekes, ezért érdemesnek tartottam bővebben foglalkozni vele.

¹² [Honvédelmi Bizottmány]

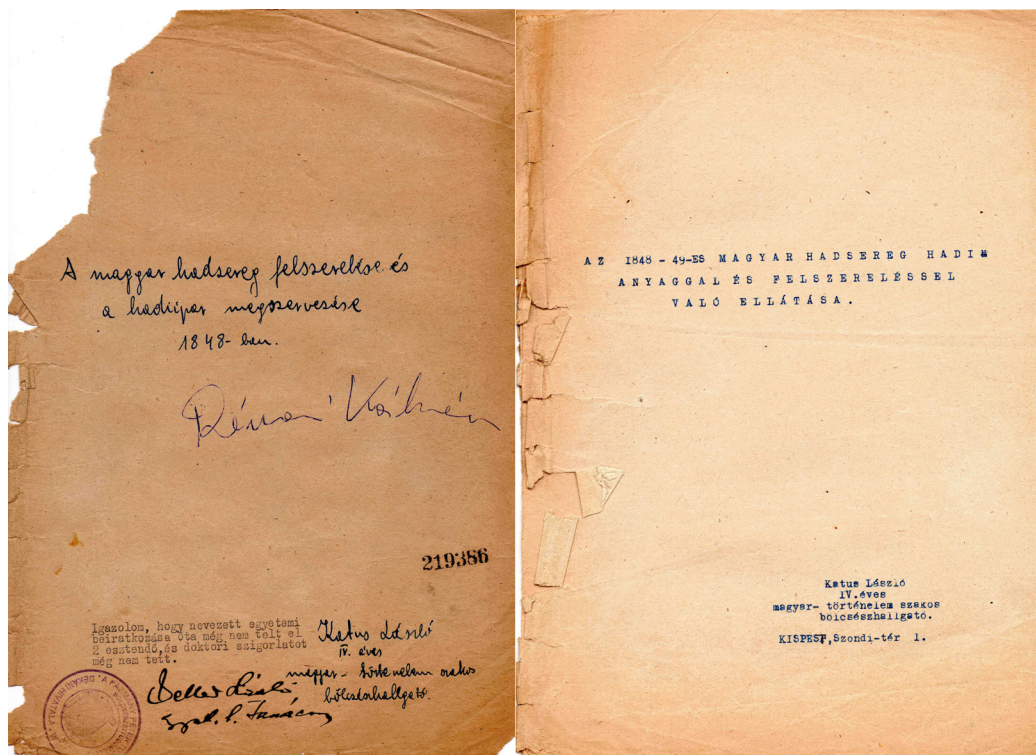
A kitűzött kérdést két szempontból szeretném vizsgálni:

- I.) A hadsereg ellátását tekintve, meg voltak-e a sikeres harc anyagi feltételei, vagy sem?
- II.) A magyar ipar fejlődése szempontjából: a gyáripár és a kézművesség helyzete a forradalom hónapjaiban. Ezért az iparügyi kérdésekre néhol bővebben ki fogok térni.

A dolgozat megírásánál elsősorban a levéltári anyagra támaszkodtam. A forrásokat a végén jegyzetben közlöm. Használható feldolgozás csak kettő áll rendelkezésemre: Bakó Imre sok adatot tartalmazó, de kevésbé rendszeres dissertációja az országos fegyver gyárról¹³ – és Szabó István kitűnő tanulmánya a debreceni időszakról.¹⁴

A szöveg legépeltetése igen sok gondot okozott, ezért külön elnézést kell kérnem a külső kiállítás „ziláltságáért”. Néhány fejezetet nem tudtam legépeltetni, ezeket kézírásban adom be – ami, sajnos nagyon megnehezíti az olvasást, de nem akartam, hogy a munka teljesen kárba vesszen.

Ember Győző tanár úrnak és a levéltár tisztviselőinek itt is megköszönöm az eddig nyújtott támogatást és útbaigazítást.

5. kép
A pályamű címdalai (1948)

13 [BAKÓ Imre: *A magyar állami „Országos Fegyvergyár” működése 1848–49-ben.* (Bölcsészdoktori értekezés.) 1942.]

14 [SZABÓ István: *A küzdelem szervezése.* In: *A szabadság fővárosa Debrecen.* Szerk. SZABÓ István. Debrecen, 1948. 101–204.]

BEVEZETÉS

I.

A felelős magyar minisztérium kinevezése és az április törvények szentesítése korántsem jelentette a kérdések végleges megoldását és a helyzet maradandó rendezését. A párizsi és a bécsi forradalmak híre, a parasztlázadástól és vezetőszeropének elvesztésétől való félelem a magyar nemességet is rálökte a forradalmi átalakulás útjára, de a régi uralkodóosztály fiai igyekeztek minél hamarabb megállni ezen az úton. Már maga az a tény, hogy a polgári átalakulást egy feudális nemesi osztály vezette, s az önállósága felé elinduló Magyarországnak Ausztriához való viszonya súlyos ellentmondásokat és megoldatlan problémákat rejtett magában. Hamarosan nyilvánvalóvá lett, hogy a megegyezésre hajló kompromisszumos politika nem folytatható sokáig: az ellentmondásokat ki kell egyenlíteni, a feszültségnek el kell dőlnie jobbra vagy balra. A forradalom nem állhatott meg a félúton: vagy következetesen végig kell vinni, vagy túrni a reakció végleges győzelmét. (...)

A magyar ellenzéki nemesség – bár a nemzeti követelésekben sokkal haladóbb volt, mint a társadalmi reformok terén – kezdetben maga sem gondolt a nyílt függetlenségi harcra és a teljes elszakadásra, még Kossuth sem. Sőt[,] sokan egyenesen megtorpantak a harc előtt. Pedig az ellentmondások feloldását csak ez hozhatta meg. A nemességnek is kényelmetlen feudális gazdálkodás felszámolásához és a polgári berendezésre való áttéréshez elsősorban pénztőke kellett, a tőkeképződéshez pedig az ipar és a kereskedelem gyors fejlődésére lett volna szükség; ezt viszont az ország gyarmati helyzete akadályozta meg. Tehát ezt a gyarmati függést kellett sürgősen felszámolni. Ez pedig csak egy függetlenségi harc útján volt lehetséges.

A harc eredményes előkészítését éppen ez a gyarmati helyzet nehezítette meg, mert megfosztotta az országot az önálló hadviselés anyagi feltételeitől. „Mikor az első magyar felelős minisztérium hivatalba lépett, üres pénztárral, fegyver nélkül, honvéderő nélkül[,] lehetetlen volt nem éreznie a nemzet állapotának irtózatossághányagoltságát.”¹⁵ A semmiből kellett katonákat kiállítani, felfegyverezni és felszerelni. [S]ikert csak egy igazi nép hadsereg felállítása hozhatott.

Hazánknak három évszázada – a Rákóczi szabadságharc kivételével – nem volt önálló nemzeti hadserege, hadiipara még kevésbé. Zrínyi és Eszterházi álma valósult meg 1848-ban. A nemzeti egységfront teljes összekovácsolása – a parasztság kielégítetlensége és a teljes felszabadítás hiánya miatt nem sikerült, a harc részben a belső szakadás és árulás miatt – elbukott.

A '48-as magyar forradalom katonai szervezése mégis rendkívüli és csodálatos teljesítmény és a magyar akaraterő diadala volt. Egy nemzet[,] mely államéletének legfontosabb ágaiban évszázadok óta semmi önállósággal nem bírt, néhány hónap alatt olyan népi hadsereget állított ki, amelyet Európa a francia forradalom óta nem látott, s amelyet csak két világhatalom együttes [ereje tudott legyűrni].

Most[,] mikor új néphadseregünket szervezzük[,] érdemes egy kis időt szentelni 100 év előtti elődeink munkásságának megismerésére, hiszen az ő művüket folytatjuk mi is.

¹⁵ Kossuth július 11.-i képviselőházi beszéde.

II.

(...) A hadügyminiszteri szék betöltése körüli sok huza-vona, a minisztérium hosszú vajúdása jól rávilágít arra helyzetre, melyet a hadügyi kérdés az adott viszonyok között elfoglalt: a katonaság a pénzüggel együtt az átalakulás legsúlyosabb problémája. Az összbiradalmi politika, az egye[n]lőre meghátráló udvari reakció legérzékenyebb pontja, a nemzeti és forradalmi törekvések egyik legfőbb célpontja és követelése. A hadsereg a Monarchia hatalmi állásának, a vezető osztályok uralmának, „népeink boldogságának és nyugalmanak”, az európai egyensúlynak legfőbb öre és biztosítója, de egyben minden polgári forradalom, minden nemzeti szabadságmozgalom győzelmének az alapfeltétele. Békét, megértést, együttműködést hirdet az udvar, uralkodó is, a magyar kormány, az ellenzék vezérei is, de mindkét oldalon tudják, vagy legalábbis sejtik, érzik, hogy a béke ára harc, egyikük véres bukása lesz. A két pólus között nem lehet megállni, aki ingadozik[,] az vagy beleőrül[,] vagy megszökik, vagy „áruló” és „lázadozó” lesz egyszerre mindkét oldal felé. A reformnak híve Széchenyi is, Kossuth is; a független magyar kormányzatért küzd Batthyány és Madarász is, megbízható és jó hadvezér Madarász és Perc[z]el is; de az ágyúk csatazajára mégis mennyire máskép[p] reagálnak, a szuronyok éles villanása egy csapásra elszakítja és szembeállítja őket. Ez a kérdés „szegletkő”, melynek kemény élén felfakadtak a jól-rosszul rejtett ellentmondások, választóvíz[,] mely minden ideiglenes kompromisszumon túl kimutatta a pártok és politikai elgondolások döntő eltéréseit. Akik a hadügy szervezését és irányítását a kezükbe vették, azoknak előbb-utóbb dönteniük kellett: régi császári-királyi „közös” seregek vagy új[,] független néphadsereg élén akarnak-e állni. Hiába volt minden habozás, ingadozás, kétfelé tekintő tapintat, nem szabadulhattak a döntő[,] nagy kérdéstől: visszavonulni, engedni a reakció előtt, feladni minden vívmányt, kiegészíteni a „katonai lelkiismerettel” és a loyális érzülettel[,] vagy vezetni a nemzet fegyveres harcát a szabadságért?

III.

Kezdetben még nem volt szó függetlenségi harcról, betörő idegen ellenségről. A viharos márciusi szelek a hosszú téli álomból alig ébredező magyar földön is végigszántottak. Az általános nyugtalanság a legkülönbözőbb formában jelentkezett – bár mögötte lényegében mindenütt az elnyomottak szabadságvágya húzódtott meg; némely vidékekről parasztdülések híre érkezik, máshol a nemzetiségek mozgolódnak, a városokban mesterlegények sztrájkolnak, egyet[em]i hallgatók tüntetnek, vagy a zsidókat üldözik. A rendet, a biztonságot fenn kell tartani: fegyveres polgárőrségek alakulnak. Néhol a radikális ifjúság hozza őket létre, mint Pesten, máshol a megrémült birtokos nemesség rendez valóságos „insurrekciót” a jobbágyok elkeseredése ellen. Az 1848. évi XXIII. t. c. már csak a kész helyzetet legalizálja, mikor kimondja, hogy „*a személy és vagyónbiztonság, a közcsend és a belbéke biztosítása az ország polgárainak örökösére bizatik*”. Minden városban vagy rendezett tanácsú községben felállítandó a nemzetőrség, s minden legalább fél telekkel vagy 100 pft. évi jövedelemmel bíró[,] 20–50 éves polgár lovas vagy gyalogszolgálatra kötelezendő. Ezzel a cenzussal minden szélsőséges elemet ki akartak zárni. A kormány maga óhajtott vigyázni a rendre, a liberális köznemesség – országgyűlési győzelme után – nem akarta kiadni kezéből a gyeplőt, s minden szélsőbaloldali törekvéssel éppúgy szembefordult, mint a bécsi reakcióval. (...)

Április és május folyamán minden megyében és városban megalakult a nemzetőrség. Összesen 116 gyalogzászlóalj és 86 lovasszázadot állítottak ki. Ezek még igen messze állottak a rendes katonaságtól, harci értékük csekély, inkább felvonulásokban, szemléknél tüntették ki magukat. Tarka, sokfajta egyenruhás társaság, sok helyen kasztszerű tagolódással („halálfejes” prókátorok, „lövész” miniszteri tisztviselők stb[.]). Ez a nemzetőrség jó volt a rend fenntartására, kiváló alkalmat nyújtott a fegyvergyakorlatra, de mivel a lakóhelyétől elmozdítani nem lehetett, nem pótolhatta a rendes katonaságot.

Hamarosan jelentkeztek azonban a „kül-ellenségek” is, a szerb határvidéken fellángoltak a harcok. Most már „a királyi trón, haza és alkotmány védelméről” volt szó. Május 16-án elrendelik egy „rendes nemzetőrség” felállítását, a sorkatonaság mintájára, toborzás útján: három évi szolgálat, felemelt zsold, rendes katonai felszerelés. A cs. kir. tiszteket felszólították, hogy lépjenek át ebben a „honvédség”-nek nevezett alakulatba, mely a későbbi diadalmas honvédsereg magvát képezte. (...)

A nagyszámú nemzetőr hadi alkalmazását célozta augusztus elején az ú.n. mozgó v. önkéntes nemzetőrség” felállítása. (...)

Az újonnan felállított különböző nemzetőr alakulatokon kívül egyre nagyobb számú sorkatonaságra is szükség volt a fenyegető helyzet miatt. A rendes sorkatonaság létszáma Magyarországon 1848 elején: 27 gyalogzászlóalj, 100 lovasszázad és 1 tüzérezred, Erdélyben: 16 zlj,¹⁶ és 22 lovas szd.¹⁷ A minisztérium április 24-én az uralkodóhoz fordult[,] s hivatkozva a belső zavargásokra, a fenyegető anarchiára – mivel az országban csak 18000 katona volt –[,] kérte a külföldön tanyázó magyar csapatoknak hazaszállítását. (...)

Június folyamán megkezdték a rendes katonaság kiegészítését is (...).

Ehhez újoncokra volt szükség. Kossuth július 11-i nagy beszédében felszólította az országgyűlést, hogy „*mentsék meg a hazát*”. (...) 200.000 embert kér és kiállításukra 42 millió forintot, ebből azonnal 40.000 újoncot (8-10 millió). A válasz egyhangú[:] „*Megadjuk!*”

(...) A törvény meg van: most már csak összeírás, sorozás, behívás, kiképzés kell[,] és készen áll az új magyar hadsereg. Mindez papíron igen szépen festett. De az események hétmérföldes lépésekkel száguldottak el a törvényhozás feje felett. Hosszadalmas országgyűlési vitákkal már nem lehetett kormányozni. Itt cselekedni kellett. Törvénycikkekből nem születtek hadseregek, seregre pedig – akármilyenre – szükség volt. Ember akad 20. v. 40000, ha kell kétszerannyi is, de ezeket fel is kell ruházni, fegyverrel is el kell látni, a pusztá embertömegeből ütőképes, győze[delmes] sereget kell teremteni.¹⁸

¹⁶ [zászlóalj]

¹⁷ [század]

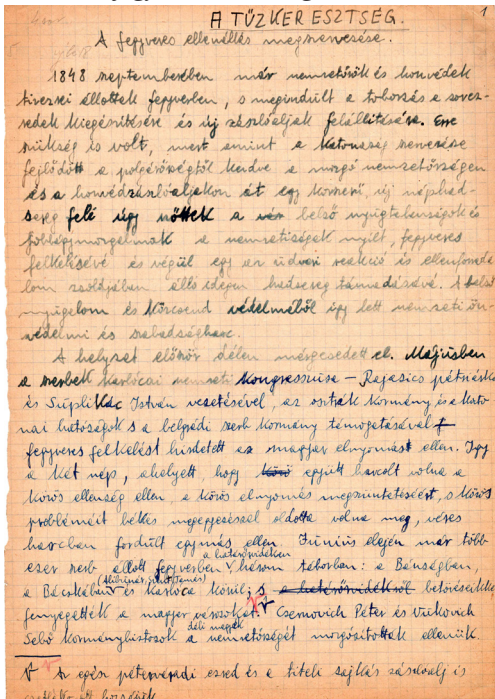
¹⁸ A II[,] és III[,] fejezethez l. GELICH Richárd és BREIT József munkái.

A TŰZKERESZTSÉG

(...)

A nemzetőrség és honvédség felfegyverzése

A nemzetőrséget felállító törvény szerint „minden nemzetőr saját fegyverét használhatja. Akinek nincs fegyvere[,] az a hatóságoktól kap. Saját fegyvere azonban csak igen kevés nemzetőrnek volt (többnyire vadászpuskák, régi kardok), a megyei fegyvertárak készletei pedig [a] szükségletnek csak elenyészően kicsi töredékét tudták fedezni. Ilyen körülmények között egymás után érkeztek a kérések a nemzetőrségi tanácshoz. Április–május folyamán kb. 30.000 puskát kértek a különböző törvényhatóságok.¹⁹ Tor[o]ntál megye írta április 20-án: „a fő akadály, hogy fegyverek, hogy lőpor nincsen, sőt hogy ámbár e tekintetben a bánági hadi kormányt megkerestem, még választ sem nyertem. Itten hol gyárak, de fegyveres művészek sincsenek, éppen nem teljesíthető, hogy magánúton fegyverek szereztessenek.” A tanács április 28-án ezer darab puskát küldött, azzal a figyelmeztetéssel, hogy „mindazoknak, kik a nemzetiség tekintetében veszélyesnek tarthatók, vagy kik a nemzetőr seregbe beállni vonakodnak, vagy pedig kik a belsend és nyugalom megzavarhatása tekintetében gyanúsak lennének, fegyver ki ne szolgáltatassék.”²⁰ (...)

6. kép
Részlet a kéziratból

De az ilyen eset elég ritka, s legtöbbször azt a választ kapták, melyet a tanács május 9-én Ung, Nógrád, Torna megyéknek, Bakabányának és [a] Hajdú kerületnek küldött: „a minisztérium nagyon ismeri és érzi az aggodalmat, mely fegyver nem léte miatt a hatóságok kebelében keletkezett s ezen aggodalmat mielőbb megszüntetni kötelességének tartja; de ezen kötelesség érzete mellett is nem áll hatalmában minden hatóságok aggodalmát rögtön elenyésztetni, a mennyiben rendelkezése alatt álló fegyverek mennyisége oly csekély, hogy azon helyeknek is hol zavargások ütöttek ki vagy ennek némi nyomai látszanának fegyverrel ellátására alig elengedő. Mihez képest jelenleg fegyver nem adathatik.”²¹ Néhány helyre kaszákat küldenek ki (pl. Tolnára 500 drb-ot), de a legtöbb megyének csak azt tudták tanácsolni, hogy szerezzenek fegyvert, ahogy tudnak.²² (...)

¹⁹ Erre vonatkozólag l. *Miniszterelnökség nemzetőri iratok*. 1848.

²⁰ ME nő. 71.

²¹ Uo. 117.

²² Ápr. 28-án Ottingerrel 8450 db-ot utaltatnak ki; Bihar: 2000, Torontál: 1000, Máramaros 1000, Csongrád 15000[,] Szeged 1500, Székesfehérvár 500, Zólyom 300, Libetb. 250, Beszterceb. 400. ME nő. 71.

A nemzetőrség tehát igen hiányosan volt felfegyverezve, s még a meginduló fegyverkezés [is] megállt, mikor májusban a honvédség felállított[,] és a déli határon is komoly harcokra került sor.

Az első 10 honv. zlj. felfegyverzése a budai fegyvertár készleteiből, részben pedig a Bécsből rendelt 5000 db. fegyverrel történt. Az otthonmaradt nemzetőröket felszólították, hogy a nagyon érezhető fegyverhiány miatt, azok[,] akiknek saját vadászfegyverük is van és gyalogsági fegyvert is kaptak, adják át a fenyegetett országrészeknek.²³ A déli harcterre vonuló nemzetőrök nagy részének így sem volt puskája: kaszákkal, kardokkal és dsidákkal felszerelve indultak harcba. Az augusztusban felállított mozgó nemzetőrségek őrnagyainak is csak néhány száz fegyvert tudtak adni.²⁴

Ez a hiányos felszerelés jellemezte a főszereplő kezdetben nagy számban lévő önkéntes és nemzetőri csapatokat. Így nem csoda, ha harci értékük nem volt nagy, hiszen csak kaszákkal voltak ellátva. A kormány a nyár folyamán nagy mennyiségű kaszát szerzett be. A pohorellai vashámor 40.000, Schopper 12.000[,] Jurenák pesti kereskedő pedig 11.000 darabot szállított. A kaszák nyelét a pesti céhek és a hengeralmi gépgyár szállították.²⁵ Az így felfegyverzett „kaszások”-ról a katonatisztek persze nagyon lenézően nyilatkoztak, s az önkénteseknek sorkatonasággal való kicserélését sürgették. (...)

A nemzetőrség és a honvédség felfegyverzése legkönnyebben a várak és katonai központok fegyvertáraiból történhetett meg. Ezek azonban többnyire idegen cs. kir. tisztek vezetése alatt állottak, akik a kiutalt fegyvereket igen sokszor nem adták ki[,] és minden eszközzel igyekeztek hátráltatni a magyar katonaság felfegyverzését.

(...) Nem maradt más hátra, mint fegyvert szerezni, ahogy lehet, a legkülönbözőbb módokon.

A lakosság fegyvereit beszedették. A vadászpuskák és az otthon maradt nemzetőrök fegyverei kerültek így a hadsereg kezére. Fejér vármegye 1084,²⁶ Sopron 1028 puskát²⁷ szedett össze, novem[ber]–decemberben pedig a pesti, baranyai és a többi nemzetőrök is beadták fegyvereiket. A fegyverkereskedők és művesek készleteit lefoglalták.

Nagyobb fegyvermennyiség került magyar kézre Roth seregének (kb. 8000 ember) elfogásakor. Az elfogott horvátok puskáinak egy része a vitézül viselkedő tolnai nemzetőrök zsákmánya lett, akiktől a kormány 3 forintért átvette. (...)

A fegyverszükséglet legnagyobb részét külföldi vásárlásokkal fedezték. A kormány ügynököket küldött a nyugati országokba[,] akik az ottani fegyvergyárosokkal szerződéseket kötöttek. A szükséges pénzeszegeket Wodianer és fia bankháza útján utalták át a szállítóknak. A fegyver vásárlásokat a miniszterelnökség katonai osztálya intézte, de Kossuth is sokat foglalkozott ezzel: ő maga is rendelt fegyvereket, a pénzeszegeket ő fizette ki. Kossuth intézte az angliai fegyverszállításokat is: az aug. 14-i minisztertanácson bejelentette, hogy 24.000 db puskát vett Angliában. Erre 80.000 forint előleget fizetett ki. Megbízottja, Wimmer evang. lelkész szept. 1-én 2000 db-ot útnak is indított, de az

²³ [A megadott jegyzetszám nem található meg a jegyzetapparátusban.]

²⁴ [A megadott jegyzetszám nem található meg a jegyzetapparátusban.]

²⁵ [A megadott jegyzetszám nem található meg a jegyzetapparátusban.]

²⁶ HB. 2384.

²⁷ HB. 3168.

osztrákok lefoglalták.²⁸ Az angol fegyverek nagy része így nem került el hazánkba, bár aug. 25-én 10.000 angol fegyver Pestre szállítását kérte engedélyezni a külügyminiszter,²⁹ hogy ez a szállítmány megérkezett-e[,] arról nem tudunk semmit.

Július elején Sztankó Soma főhadnagyot Belgiumba küldték, hogy ott fegyvereket vásároljon. Egyelőre 10.000 db-ra 160.000 forintot utaltak ki neki.³⁰ A hónap végén már egy lüttichi gyáros részére – aki heti 5-600 fegyvert szállított – 80.000 forintot kért, melyet Wodianer útján ki is utaltak neki.³¹ Augusztus 9-én 18.000, 11-én 26.000 forintot kapott, aug. 15-én pedig 50000 ft-ot utalt ki neki Kossuth.³² Augusztus közepén Sztankó jelentés[t] küldött, mely szerint már 8000 db puskát vásárolt, de még 5000 darabot vehetne, ha sürgősen küldenének neki 40.000 ft-ot, mert csak 20.000 forintja maradt. Kért átutalni hetenként 12.000 forintot 1000 db. fegyverre. 20.000 kovás puskára is kapott ajánlatot 200.000 forintért. A 40.000 forintot és a heti 12000 ft-ot megkapta, de a 200.000 ft-ot csak 3 hét múlva tudták volna elküldeni. Sztankó tehát igen sok fegyvert vásárolt, de azokat nehéz volt hazaszállítatni. Au[gu]sztusban az első szállítmány megérkezett, de a többi még nem: Kossuth Pulszkyt kérte fel, hogy sürgősen intézkedjen. Szeptember 10-én már 10.000 db. volt Pesten, 5000 még Bécsben vesztegelt, ezt Wodianer szállította a fővárosba.³³ Sztankó Lüttichből hazaérkezve Bécsbe utazott, ahol szintén fegyvereket és a fegyvergyár részére gépeket vásárolt, de az osztrák hatóságok lefoglalták.³⁴ (...)

Német- és Poroszországból is érkeztek fegyverek: Majthényi István komáromi várparancsnok okt. 3-án 2000 darabot vett át.³⁵ Frankfurtból Hoffman János bornheimi fegyvergyáros heti 500 darab szállítására ajánlkozott.³⁶ Az év végén pedig a Frankfurtba utazó Szalay Lászlót bízták meg fegyverek és lőszereszerzésével, s erre pénzt is utaltak ki számára (20000 ft).³⁷

Prágában júliusban Lebeda fegyvergyárossal kötöttek szerződést Ivánka százados közvetítésével. Néhány nap múlva a pénzügyminisztériumnál 12000 forintot kértek készen létbe helyezni egy Prágából érkező szállítmányra: ez valószínűleg a Lebeda-féle puskákra vonatkozott.³⁸

Marziani ezredes júliusban Bécsben több gyárossal és kereskedővel szerződést kötött fegyverek szállítására. Ezek árát a budai főpénztári hivatal minden hónap elején átküldte a bécsi magyar díjazó hivatalnak, s a szállítók ott az elküldés igazolása mellett azonnal felvehették a fegyverek árát. A szerződések szerint júliustól decemberig a következő mennyiséget kellett szállítaniuk az egyes vállalkozóknak:

²⁸ Horv[áth Mihály] II. 50.

²⁹ KM 1072.

³⁰ ME nő. 600, 704.

³¹ ME nő. 671.

³² ME nő. 811.

³³ HB 488, 557, 605.

³⁴ HB 4999, 5001.

³⁵ HB 3109.

³⁶ FIKM/2/37.

³⁷ HB 4194.

³⁸ ME 619, 659.

Frühwirth	1800 db	24.300 ft.
[?]	1000	13.376
Schwindt	1700	25.650
Specker	5000	67.810
Thyssenbarth és Bollinger	2500	40.900
Eisenbach (Szilézia)	20.000 szurony	40.998 ft

Az összes szállítmány ára – apróbb szerelékekkel, kaszákkal stb. együtt 292.248 ft.³⁹

Augusztusban Szalay László utazott Bécsbe, s ott 5000 db puska megvételét találta lehetségesnek 18 forintért 6 héten belül. „*Az ár nagy – üzeni Kossuth – de fegyverbeni szükségünk még nagyobb*”, tehát kössön szerződést. Augusztus 20-án megkötötte a szerződést dr. Bastler Antal fegyvergyárossal 4220 db. szuronyos gyutacsos puska szállítására 18 forintért. Ez a szállítmány meg is érkezett október végéig apróbb részletekben.⁴⁰

Nehézség itt is volt elég. Néhány kiküldött tiszt árulóvá lett és nem tért haza. A szállítások lassan folytak; a kormány kénytelen volt felszólítani a gőzhajózási társaságot, hogy ne késsenek, ne hevertessék a fegyvereket raktáraikban, hanem azonnal szállítsák.⁴¹ A helyzet elmérgesedésével az osztrák hatóságok egyre több szállítmányt letartóztattak, s októberben hivatalosan is betiltották a magyarországi fegyverszállításokat. A bécsi forradalom idején többezer[,] Magyarországra szánt fegyvert találtak a bécsi raktárakban. Mikor Lahner okt. 24-én Marzianitól átvette a fegyverfelügyeleti osztály vezetését, felszólította az összes leszerződött vállalkozókat, hogy jelentsék: mennyit szállítottak, s mennyivel tartoznak még. Bécsből egyedül Specker jelentkezett, aki a rendelt 12.000 szuronyos puskából havonta 1000 db-ot ígért leszállítani, ha a rendes közlekedés helyre áll.⁴²

A közlekedés azonban nem állott helyre. Ezentúl csak csempészet útján lehetett szó fegyverek behozataláról. Ez igen költséges volt és keveset eredményezett. A vállalkozó sokszor előre felvette a pénzt, de aztán többé nem jelentkezett. Nyugaton Vidos József vasi alispán és Csányi László csempésztetett.⁴³ Északon Ludvigh Jánost bízták meg, hogy a Sztankó által Belgiumból küldött és most Ratiborban heverő 4237 db. fegyvert kísérelje meg becsempésztetni.⁴⁴

Bármennyit is hoztak külföldről, mindez kevés volt. Az új zászlóaljok felfegyverzése rengeteg fegyvert kívánt. A veszélyeztetett megyék is állandóan könyörögtek. A szepesiek minden meglévő fegyverüket a mozgó nemzetőröknek adták. Pestről kértek, de nem kaptak; Bécsben vettek szuronyos puskákat, de ott rekedtek; kérnek tehát ismét 1000 db. puskát, hiszen úgy tudják, most van elég. „*Az újsághírek szerint némely pesti rejtvények felfedeztetése és az elfogott horvátok lefegyverzése után, nagy bőséggel vannak Pesten a fegyverek,*

³⁹ KM 752. júl. 26.

⁴⁰ HB 866, 1188.

⁴¹ HB 518.

⁴² HB 1645.

⁴³ HB 3328.

⁴⁴ HB [?]

azonkívül most nyitva áll az út Bécs felé, s erre a külföldi fegyverek is beszállíthatnának.”⁴⁵ A bécsi lehetőségeket a habozó hadvezetőség elszalasztotta, pedig ha csak néhány napra is érintkezésbe léphettek volna a forradalmi Béccsel, onnan sokezer fegyvert szerezhettek volna. A felfedezett budai „rejtvények” pedig túlnyomórészt felszeretlen csövekből állottak.

A raktárak kimerültek, a külföldi források kiapadtak, fegyverre pedig égetően szükség volt. Valamilyen más megoldást kellett találni.

[RUHÁZAT ÉS FELSZERELÉS]

Az egyre nagyobb számban kiállított katonaságot nem csak fegyverrel kellett ellátni, hanem ruhával, bakkanccsal, csáköval, borjúval és még sok kisebb-nagyobb felszerelési tárggyal. Az ilyen irányú ellátást a főhadikormányok mellett működő „ruhabizottmányok” (Montours Commission) intézték. A minisztérium megalakulásával ezek is a magyar hadügyminisztérium hatásköre alá kerültek, s május 1-től kezdve tőle kapták az utasításukat. (...)

A nemzetőrségnek nem volt egyenruhája. A díszegyenruha mintáját (kék attila, szürke nadrág) kiadták ugyan[,] és saját költségen megrendelhetette bárki, de a nemzetőrök túlnyomó része – főleg vidéken – saját ruhájában teljesített szolgálatot, előbb odahaza, később a harctéren is. A mozgó nemzetőrség őrnagyai a következő utasításokat kapták: „A ruházat, a mennyire a törvényhatóságok nem készítettek volna el külön ruhát, csak olyan legyen, amint azt a tájék föld népe viseli, de minden ember el legyen látva egy főveggel –, két pár fehéreneművel –, egy nyakravalóval, egy dolmán, attila, ujjas mellény vagy másnemű felső ruhával, egy posztó nadrággal, egy pár csizmával és egy rövid, mozgásban járásban nem gátló szűrrel, köpennyel, kankóval, csuhával vagy más enemű ruhadarabbal. A poggyász vitelére egy vászonzsák, a töltények eltételére egy közönséges, minden cifraság nélküli kis börtarisznya alkalmazandó. Egy szóval az álladalmi pénztár kímélete azt kívánja, hogy minden szükségtelen cifraság és egyenlőség utáni törekvés elkerültesse, de figyelmezzon ön arra, hogy minden ember jól és célszerűen legyen öltözve.” Mind a 4 parancsnok kapott 1000 pár fehéreneműt.⁴⁶ A megyék legtöbbje igen hanyagul szerelte fel a kiküldött nemzetőreit. Heves vmegye ingben-gatyában küldte őket Görgyhez Szolnokra; Nyitra pedig még decemberben is gatyában és mezítláb járatta a nemzetőröket.⁴⁷ Ilyen állapotok mellett nem csodálkozhatunk azon, hogy a rosszul öltözött nemzetőrök a hűvös, esős, őszi [idő beálltával] megunták a hadi dicsőséget és otthagyták a tábort.

A másjában felállított 10 honvéd zászlóalj már szabályos egyenruhát és felszerelést kapott. A ó-budai ruhabizottmány készletét számbavették és felszólították a szükséges ruházat kiállítására. Az első 10 zászlóalj részére [a] tüzérségnek szánt barna posztóból készítettek attilát, vörös zsinórozással, mellé kék nadrágot. Az erdélyi zászlóaljakat a károlyvárosi ruhatár látta el. A budai raktár készlete azonban hamarosan kimerült, pedig közben új honvédzászlóaljakat állítottak fel, az országgyűlés által megszavazott újoncok számára is rengeteg anyag kellett. A hadügyminisztérium a Ruházati Bizottmánnyal összeállította

⁴⁵ HB 1810.

⁴⁶

⁴⁷

egy 40000 főnyi hadsereg anyagszükségletét, s ennek alapján szállítási hirdetményt tett közzé a hadsereg felruházására. A következő főbb cikkekre volt szükség:

20.795	rőf	fehér posztó.
11.311	„	„ „ széles.
453	„	vörös „
3.304	„	buzérvörös posztó.
1.456	„	világoskék „
1.259	„	sötétbarna „
62.254	„	vegyszürke „
6.760	„	fekete fénymázás vászon.
1.536	„	pettyegtetett fénymázás vászon.
85.177	„	szoknyaszávoly.
24.446	„	bélészsávoly.
27.267	font	barnabőr.
4.406	„	bagariabőr.
4.850	„	talpbőr.
18.604	db.	irhabőr (töltéstartósíj)
205.237	„	„ (tarisznya)
1.105	„	fekete borjúbőr.
679	„	barnabirkabőr.
17.213	„	töltéstartó.
28.563	„	tarisznya.
8.960	„	kulacs.
4.480	„	edény
4.480	„	kazán.

Többezer sapkarózsa; csattok, gombok, karikák, lószerszámok, trombita, dob, abrak-tarisznya stb.

Az ajánlattevő bánatpénzt tesz le, melyet késedelmes vagy elmaradt szállítás esetén elveszít. A posztót a szerződéstől számított 6 héten belül; a többi szeptember 10-ig és 30-ig, két részletben kellett beszállítani.⁴⁸

⁴⁸

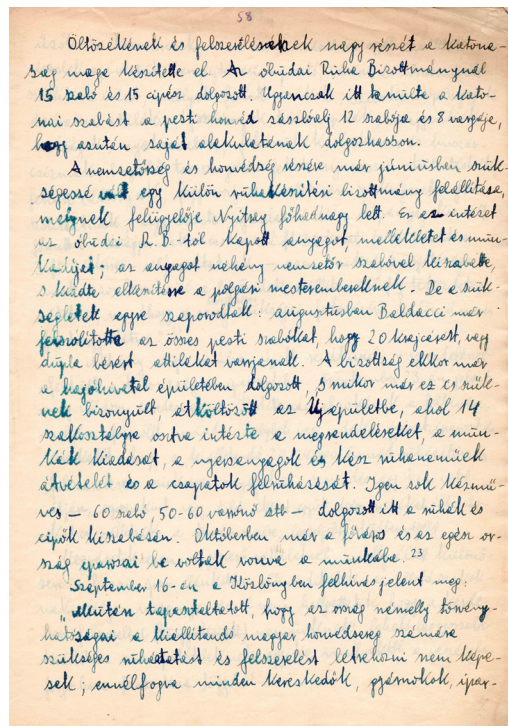
(...)

Lássuk tehát, hogy iparunk hogyan reagált erre a felszólításra. Nézzük meg először a legfontosabbat, a textilipart.

Hazánk Közép-Európa leggazdagabb gyapjútermelő országa volt a múlt század első felében. A főúri nagybirtokok hatalmas pusztáin tíz- sőt[,] százezerre menő birkanyájak legelésztek. Gyapjútermelésünk 1841-ben 400.000 q volt (az egész birodalom össztermelésének – 700.000 q – több mint a fele; 1845-ben 214.446 q gyapjút vittek ki az országból.) A gyapjufeldolgozó iparunk mégsem állott arányban ezzel a nagytömegű nyersanyaggal, melynek legnagyobb részét az örökös tartományok gyárai dolgozták fel. A feldolgozás értéke csak 8 millió forint, a birodalom 75 milliójával szemben. A magyar posztógyárak belső szükségletnek csak igen kis részét tudták fedezni. A nagyobb gyárak közül a Forgáczok gácsi gyára (Nógrád), 16 lóerős gőzgéppel, modern berendezéssel, 1-200 munkással dolgozott[,] s évenként kb. 6000 vég finom posztót készített. Nevezetesebb gyárak még a zay-ugróczyi (Trencsén), győri, pápai 600 q évenként, Mayer György), kőszegi (Schwartz Károly és tsa), szekszárdi (Michel Károly), kassai (Fiedler Károly, dolgozóház), eperjesi (Mocsánszky Ferenc), ungvári (Kornstein), zombori (Propokovits Vazul), székesfehérvári (Tschida János), majki (Oesterreicher Dávid), cseszneki és a jászberényi dolgozóház. Posztós céh működött Szakolcán, Holicson, Pozsonyban, Sopronban, Kőszegen, Lékán, Balasgyarmaton, Tatán, Pinkafőn, Fehérváron, Leibicen, Radványban, Rajeczen, Kisutzán; csapócéh Rozsnyón, Rimaszombatban.

Leniparunk szinte teljesen háziipari jellegű. Trencsén, Turóc, Liptó, Gömör, Árva, Sáros, Szepes megyék vidéke a központ. Szepes évi 10 millió, Árva 3.5 millió rőföt készített. De az egész ország tele volt szövőszékkel, melyeken takácsok vagy parasztságok szőtték az erős vásznat.⁴⁹

A magyar textilipar termelési viszonyaira nagyon jól rávilágít a De Poorter gépek esete. Davis brüsszeli ügynök májusban levelet írt Kossuthnak, melyben megvételre ajánlotta az új rendszerű De Poorter szövőgépeket. Ezeket emberi erő hajtja, de csak féle energiával; bármilyen anyag elkészíthető rajta változó szélességben, kezelése könnyű, mechanikája egyszerű, mégis megduplázza a termelést. Állítsanak fel minta műhelyt Magyarországon is, ahol a szakemberek megismerhetik az új gépet. A minisztérium a gyáraktól és a céhektől kért véleményt. Senki sem ajánlotta a megvételt: [a] céhek üzeme oly kisméretű, hogy nem fizetődik ki, a gyáraknak nincs

7. kép
Részlet a kéziratból

49

elég szakértő és ügyes gépésze, a gép biztosan igen komplikált, nem bíznak benne. *„Minél komplikáltabb a gép, annál inkább nehezedik annak alkalmazása Magyarországon, mint-hogy a legcsekélyebb résznek a romlása, egy csekély srófocskának hibája a gyakorlott gépészek hiányban legérezhetőbb hátramaradást következtetnek – sőt gyakran az üzletnek folytatását holnapokra is megszünteti.”*⁵⁰

Kisszerűség, kézműves jelleg, kezdetleges gépesítés jellemzik tehát a magyar textilipart 1848-ban. Ehhez járult még a súlyosbító körülmény, hogy a nyugatról kiinduló általános gazdasági válság Bécsen át hozzánk is elérkezett[,] s a forgalom, a kereslet erős csökkenés[é]t, az ipar és kereskedelem erős pangását eredményezte. Tschida posztógyáros írta Székesfehérvárról: *„A belföldi gyártmányok keleti olyannyira megcsökkent, hogy négy hét előtt a posztógyártást megszüntettem, s ennél fogva a gyári felügyelőm innét el is távozott.”*⁵¹

Zay Károly gróf a zay-ugróci gyár részére kért előleget. A minisztérium elismerte és méltányolta a gyár érdemeit a magyar ipar fejlesztési terén[,] *„viszont a haza részéről is méltán igényelhet figyelmet, hogy a szükség idejében istápolják”*, de *„a kincstár jelenlegi körülményei”* nem engedik meg a kölcsön kiadását, mert az iparvállalatok feleségélyezésére mindössze 75000 forint van számításba véve az ipari tárca költségvetésében. Ha azonban a hadsereg részéről a gyár megrendelést fogadna el, akkor előleget is kaphatna.⁵² A magyar iparnak tehát a krízis átvészelésére megrendelésre és hitelre volt szüksége; s a kormány mindkettőt megadta azoknak[,] akik vállalkoztak a hadsereg-szállításokra.

Annál meglepőbb tehát, mikor a hadügyminisztériumnak az iparügyi miniszterhez intézett augusztus 4-i átiratát olvasva azt látjuk, hogy egy magyar gyáros vagy kereskedő sem jelentkezett a kitűzött határidőig. Néhány külföldivel már kötöttek szerződést, de a szükséges textilanyag 90%-a még mindig hiányzik. Az iparügyi miniszter fel is hívta ismételten az összes posztógyárat, céheket, takácsokat és háziipari vidékeket, hogy tegyenek ajánlatot szállításra[,] vagy ha a feltételek elfogadhatatlanok, akkor nyilatkozzanak, milyen feltételek mellett hajlandók szállítani. A hadügyminisztérium a mai nehéz időkben munkát óhajt adni a hazai iparnak, méltányos lenne tehát[,] *„hogy hazánk iparosai is telhető erőfeszítéssel törekednének a hadseregnek szükségleteit fődözni.”*⁵³

Ugyan akkor a hadügyminisztérium is válaszol és igyekszik magyarázatot adni: *„Megvallom Miniszter úr, miképen nagyon kételkedem, hogy a már többször érintett hirdetemény feltételei mellett, a hazai iparosaink legnagyobb részben a szállításra vállalkozni képesek, sőt képesek lehessenek”*.

„Honunkban az iparososztály általában még most is a kezdet gyengeségeivel küzd – a forgalomnak szabályszerű állapotában is nélkülözi a teljes fölszereltséget és tőke gazdagság azon segélyét, mely rögtönös és tömegszerű productióhoz annyira elkerülhetetlen; – s melynek nemléte, kivált a hasonló mostani pangásban megsibbaszt minden előállítást. Honunkban továbbá az iparososztály nagyrészen önmagára van hagyatva, a kereskedelmi osztályban nem bír azon közbenjáró elemmel, mely ama kifejlettebb forgalmú külföldön az előállítással foglalkozó gyárnokot és iparúzókat a túladás, a vásárszerzés gondjaitól csaknem teljesen felmenti.

50

51

52

53

Magyarországon e szolgálatot a kereskedőség főleg sokszor kizárólag csak a külföldi iparosoknak teszi, – teszi, mivel eddigi összeköttetései, hitelvételei, hiteladásai – a megrendeléseknek gyorsabb, jutányosabb teljesítése a külföldiekhez vonzza és csatolja. És iparosaink mind e magukra hagyatottságuk mellett sem fejlődnek azon mozgékonyásra ki, mely a vállalkozási szellemnek ébresztője – s ezért kivált a nagy többséget tevő kis iparüzőinknek épen nincsen szokásában a szállítási pályázatokat figyelemmel kísérni vagy irántok vállalkozni.” Ezért nem jelentkezett senki sem. (...)

A hadiszükségletek gyors fedezése és a magyar ipar támogatása az adott körülmények között nehezen volt összeegyeztethető, bár a minisztériumban megvolt a jószándék. De most elsősorban hadsereg kellett, még pedig sürgősen. Erre pedig a hazai iparosok ajánlatai nem voltak alkalmasak.

A zavaros helyzet miatt néhol megszűnt a munka[,] és a munkások eltávoztak, mint Zomborban és Székesfehérváron. A céhek és kisebb üzemek nagyon kis mennyiséget tudtak csak szállítani: a rajeczi 5-600 rőföt; a zsolnai cég 500 rőf szürke, 500 rőf fehér posztót; a kőszegiek 1500 rőf szürkét; Kassáról a szegényház 2000 rőföt szállít szeptember végéig, azután havi 3000 rőföt. A rajecziek és zsolnaiak ajánlatát a hosszú szállítási idő miatt nem lehetett elfogadni; a kassaiaknál, a rozsnói csapócéhnél és Kornstein János ungvári gyárosnál a posztó minősége bizonyult gyöngének. Ahol szerződést kötöttek[,] ott is sok baj volt: késtek, haladékot kértek, mint a szakolczaiak és a kőszegiek; nem teljesítették a szerződést, mint a skalitzi posztócég[,] vagy a szállítás alól kértek felmentést, mint a lékai posztósok. Még legjobban a pinkafői cég 60 mestere tett ki magáért, akik 8000 rőf világoskék és 1000 rőf hamuszín posztót szállítottak, s jutalmul elengedték nekik a bánatpénzt.⁵⁴ (...)

A hadseregnek természetesen minél több egyforma minőségű, szövésű és színű posztó kellett, minél hamarabb, mert az újoncokat a hűvös őszi idő beálltáig fel akarta ruházni. A magyar vállalkozók apró tételei – mind más és más minőségű, szövésű és színárnyalatú posztó – késedelmes szállítással, állandó haladékkéréssel csak akadályozták és hátráltatták a felszerelést. Kezdetleges gyártásmódjaikkal, kisipari üzemükkel nagyobb tételt ily gyorsan kiállítani nem tudtak, s tőkehiány miatt a szükséges óvadéknak a letétele is súlyos gondokat okozott. Az államháztartás súlyos gondjai mellett az ipar támogatására csak [a]ránylag kevés összeg jutott, s abból csak a megbízható és pontos szállítókat tudták segíteni. Így érthető, hogy a céhekkal és kisebb gyárakkal, dolgozóházakkal a ruhabizottságnak nem szívesen kötött szerződést, ha azok végre jelentkeztek is. A hadfelszerelés követelményeinek csak a nagyobb, gépekkel jobban felszerelt hazai gyárak tudtak eleget tenni. A gácsi és a zay-ugróczi gyárak, az akkori Magyarország legnagyobb posztógyárjai, egész nyáron és ősszel dolgoztak a hadsereg részére, s nehogy a „szükséges posztó kiállításában fennakadás történjék”[,] munkásaikat felmentették a katonai szolgálat alól. A zay-ugróczi gyár novemberben 13000 rőf (barna és szürke posztó) szállítására szerződött le, s erre 5000 ft. előleget kapott. A harmadik nagyobb gyár Oesterreicher Dávid pesti nagykereskedő halina posztógyára a Komárom megyei Majkon, mely évi 30-40000 ft. értékben ajánlkozott szállításra. A gyár 15 lóerővel[,] ill. vízzel hajtott géppel rendelkezett, s két külföldi (morva) gépmester irányítása mellett 14 – főleg külföldi – posztóslegény;

54

a környékről pedig 22 felnőtt férfi, 39 asszony és 35 gyermek dolgozott benne. Ugyan ez a gyár pokrócokat is szállított a hadseregnek.⁵⁵

A kívánt mennyiség azonnali szállítására a külföldi gyárak voltak a legalkalmasabbak. Ezek közül néhány közvetlenül is tett ajánlatot, mint Huber György brünni, Marsch, Fischer és tsa bécsi gyárosok, de a külföldi posztó – mely mint láttuk olcsóbb is volt a hazainál – elsősorban a pesti és felvidéki nagykereskedők útján szállítottatott be a ruhabizottmányhoz. A pesti Kern testvérek 60000 rőf szürke és 22000 rőf fehér posztó szállítására szerződtek augusztusban; Grün Samu 10000 rőföt szállított. Az akkori háborús viszonyok között ezek a kereskedők a hadműveletek alatt, a hadseregeken keresztül is közlekedhettek, így a külföldi posztóbeszerzés a nyílt harcnak a kitörésével nem szűnt meg teljesen. Bár egyre inkább a csempészet jellegét öltötte fel, s a kormány minden külföldről behozott anyagért külön jutalmat fizetett.

Vászon[-], zsávolj[-] és bélésanyagot a hazai takácsok és háziipar elég nagy mennyiségben állított elő, de ezeknél a szállítás megszervezése hosszabb időt vett igénybe. A Felvidéken az alispánok és kormánybiztosok vették kezükbe a dolgot. Turóc megyében a lakosság hajlandó volt szállítani, de sem céh, sem kereskedő ott nem volt[,] aki szervezze és összeszedje. Késmárkon a festőcéh és a környékbeli háziiparosság csak jövő tavaszra ígért nagyobb mennyiséget. A Felvidék: Szepes, Árva, Turóc, Sáros vászoniparát csak decemberben[,] Ludvigh János kormánybiztos működése nyomán tudták igazán hasznosítani a katonaság részére. Viethner Patrick vállalta a győri takácsok megszervezését[,] s velük együtt heti 1200-1400 rőf vászont remélt készíteni. Lenfonalat külföldről akart hozatni[,] és erre a kormánytól előleget kért.⁵⁶

Végeredményben itt is a nagykereskedők szállították a szükséglet túlnyomó részét. Nendtovich Imre késmárki kereskedő 50000, Diener Samu 60000 rőföt szállított. Appiano, Kern, Steiner, Löw pesti nagykereskedők mind ott vannak a szállítók sorában. Novemberben Lindenbaum Levi és Práger Izsák 175000 rőf bélésvásznat szállítottak.

A textilneműeken kívül a felszerelés másik fontos nyersanyaga a bőr. Ebből 1845-ben 14.397 mázsát hoztunk be, 880.260 pft. értékben, míg a kivitel csak 2.116 mázsa volt 166.730 ft. értékben. Nagyobb bőrgyárak voltak Pesten (3), Kassán, Pozsonyban, Körmenden, Kismartonban, Sárváron, Losoncon, Temesváron, Csemernyén (Zemplén), Késmárkon, Egerben és Rozsnyón. Kis tímárműhelyeket legnagyobb számban a nyugati megyékben, a Felvidéken, Debrecenben[,] Nagyváradon és Szatmárban lehetett találni.⁵⁷ Igen érdekes adatokat közöl Gollenhoffer György tímármester augusztus 9-én kelt beadványa: „*A Műipar és Kereskedelem ministériuma elé terjesztendő állapot a hazai bőrgyártásnak.*” Elpanaszolja, hogy a hazai ipar nem képes a külföldivel vetélkedni; Ausztriában, Cseh-Morvaországban olcsóbb és jobb a bőr, ezért onnan hozzák be[,] vagy a tengerentúlról (Triestből). Az erdélyiek bőrszükségletük 2/3-ad részét Odesszából – ahol 20-30.000 bőr van tárolva – fedezik. Mind Ausztria, mind Oroszország igen magas vámot szed a bőrszállítmányokért. A hazai nyersbőr igen rossz, lukas, vágott; a mészárosok nem fordítanak gondot a nyúzásra. Erdélyben kevés a borjúbőr; sok a kecske[-] és juhbor, „*de több rossz*

55

56

57

mint középrendű”. Ügyelni kellene a jó kidolgozásra és az erdélyi kecske[-] és juhbőrért külföldről borjúbőrt hozhatnánk be. *„Amíg a timárzás alapos tapasztalásból eredt kísérleteiben valami jelesebbnek a feltalálására lelkiösmeretesen nem halad, amíg a kidolgozás csalfa ökonomizálásból történik és végre míg a timárzási pör tudatlanul, gépíleg az azt használó közönség kárára történik; addig ezen iparág nem javul.”*

1824 óta a pesti piacot a bécsi bőrgyárosok (Schuler, Pfeiffer, Pagni és Thoma) uralták. A '30-as években Wollrab, Staffenberger és Schwindler pesti tímárok Mainz, München, Frankfurt, Worms és Strassburgból hozták a nyersbőrt, s ez sokkal nagyobb keletnek örvendett, mint a gyengébb minőségű hazai. A szerző új eljárásokkal kísérletezett – sikerrel; a 2. iparmű kiállításon kitüntetést nyert. De az irigy céhmesterek tönkretették, elüldözték. Hiába támogatta az Iparegylet és az erdélyi arisztokrácia (Veér Farkas, Radák grófné)[,] pesti és beszerce-naszódi gyára egyaránt csődbe jutott. A tőke hiánya megbénítja működését. Emlékiratából kiviláglik, hogy *„mily gátok közé vagyunk szorítva, nem annyira természeti hiány mint ezen iparágat elfojtó külföldi befolyás miatt; kiviláglik a nagy kár, mely a barommalis célszerűtlen bánásmódból és ezen iparágak mechanicus üzéséből ered; kiviláglik – a mi politikai tekintetben a minisztérium közremunkálásával Erdély műiparának emelését illetőleg a legjótékonyabb befolyású volna – mikép Erdély, mind az olcsó tímáryananyagot, mind baromtenyésztését, mind pedig az orosz és ausztriai kereskedést tekintve, mikép lehet Erdély a legalkalmasabb ezen iparágban vállalatokra.”*⁵⁸

A kincstárnak marha[-], borjú[-] és birka[-], felső[-] és talp[-] és bagariabőrökre egyaránt szüksége volt, különböző színekben és a legkülönbözőbb gyártási eljárásokkal készült minőségekben; bakancs, csizma, tölténytáska, tarisznyaalj, szíjak, hevederek, nyergek, lószerszámok készítéséhez.

Pestről Wolrab Ferenc, Nigrányi István és Péli Albert mesterek szállítottak; a kassai bőrgyár is vállalkozott, de haladékat kért a szállításra. Dück György brassói gyáros az erdélyi honvédeket látta el. Bécsből a Kölbl testvérek gyára borjúbőrt és irhát szállított. A vállalkozó nagykereskedők – mint pl. Steiner Gyula – külföldi nyersbőrökkel látták el a ruharaktárakat.

A pesti Iparműtár, – mely májusban maga ajánlkozott a hadiszállítások közvetítésére – szeptemberben csak viaszos vásznat tudott szállítani, melyet épp most kezdtek el gyártani; havi 100-150 darabot (10 rőfös) 4.30[,] ill. 2.57 ft-ért.⁵⁹

A hadseregnek azonban nem vég posztók és vásznak, nem nyersbőrük kellettek, hanem fehérnemű, köpeny, ruha, bakancs stb. A ruhákat, cipőket el is kellett készíteni.

Kezdetben a rendes csapatok a készruha felesleget adták át a honvédeknek; az 1. pesti zlj. a 32. gyalogezrednek a készletéből kapott 150 fehérneműt és bakancsot. Ehhez járultak a magányosok adományai és a mesteremberek ingyen munkafelajánlásai. Kossuth június 8-án néhány szót intézett *„hazánk lelkes hölgyeihez”*:

„Néhány szó hazánk lelkes hölgyeihez; midőn a bátor férfiú nemes elszántsággal fegyvert ragad, és vérének, életének fölládozásával kész kedves hazája védelmére, a honnak hű leányai szintén igen becses szolgálatot teendenek, ha nemükhöz illő munkálattal[,] különösen fehérne-

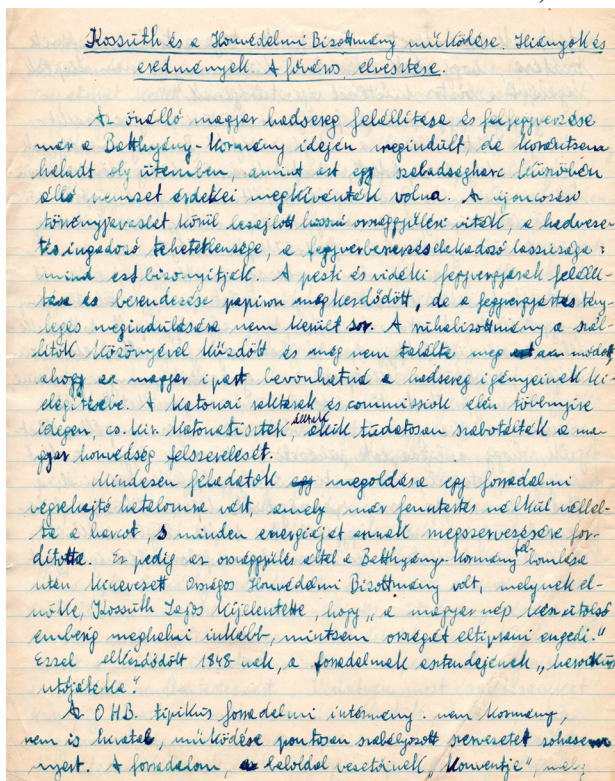
58

59

műek varrásával könnyíteni fogják a hadseregnek mielőbbi elláthatását, mi által egyszersmind buzdítólag hatandnak e harcfiakra. A hon nem csak minden honfitól, de minden honleányától is megvárja, hogy teljesítse kötelességét.”⁶⁰

Az eredmény nem maradt el. A *Közlöny* nem győzte közölni a rengeteg fehérmű adományt. Asszonyok és leányok városokban és falvakban – míg férfi hozzátartozóik fegyverben indultak az ellenség elé – buzgón készítették a rengeteg inget, gatyát, lepedőt, tépést. A komáromi nők augusztusban 255 gatyát, 266 inget, decemberben újabb 5.000 darab fehérműt adtak. Az egyes megyék és városok is szépszámmal gyűjtötték össze az adományokat. A szabók sem maradtak el; Gyenes István pesti szabómester 20 honvédnek varrt ingyen egyenruhát, a pozsonyi Koulcsiczky István 50 nadrágot és 50 köpenyt ajánlott fel a 4. zlj.-nak. Még sokáig folytathatnánk ezt a felsorolást. (...)

Bármennyi is volt a nehézség és az akadály, a harcoló katonákat sikerült valamennyire ellátni, hogy a tél kemény megpróbáltatásait átvészelhessék. A magyar gyáripart és kereskedelmet sikerült bekapcsolni a hadsereg felszerelésének munkájába, s végül a kisipart is meg tudták annyira szervezni, hogy komoly, sőt[,] döntő mértékben hozzá járulhatott a harc sikeréhez. Hiány még volt bőven, de mégis megállapíthatjuk, hogy a budapesti ruházati bizottmány egyre növekvő anyagkészleteivel, központi műhelyével, fiókraktáraival, a főváros és az egész ország iparosságának közreműködésével december végére már nagyjából ki tudta elégíteni kb. 70-80.000 harcoló katona és sokezer újonc felszerelési igényeit.

8. kép
Részlet a kéziratból